

İstanbul'da Corps Diplomatique ve Azîz Mahmud Hüdâyî

DR. BÜLENT ARI

Başkent Üniversitesi

Bu tebliğde, bugüne kadar çok sayıda araştırmaya konu olan Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Osmanlı Devleti'nin diplomatik meselelerine ait görüşleri ele alınacaktır. Bu çerçevede, onun XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında cereyan eden olaylar karşısındaki tutumu ile uluslararası konjonktüre dair yaklaşımı ve bunun İstanbul'daki corps diplomatique nezdindeki yansımaları tebliğin esas konusudur.¹ Bu döneme rastlayan ve 1612 yılında İstanbul'a gelen Hollanda elçisi Cornelis Haga'nın huzura kabûlü ile Hollanda tüccarına kapitülasyonların verilmesindeki rolü de detaylı olarak incelenecektir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Hollanda Kapitülasyonlarındaki Rolü

Hollanda'da İspanyol hakimiyetine karşı 1567'den beri süregelen isyan, 1609 yılında 12 Yıl Mütarekesi'nin imzalanması ile son bulmuştu. Bu savaşlar sırasında Hollanda gemi teknolojisini ilerletmiş ve Brezilya'da, Amerika'da ve Uzakdoğu'da çoktan koloniler kurmaya başlamıştı. Fakat yine de hem hammadde temini, hem de ticaret için çok büyük bir pazar hacmi oluşturan Levant piyasasına girmeleri gerekiyordu. Bunun için de Osmanlı padişahından ahdnâme almaları şarttı. Bilindiği üzere yabancı bir ülke tüccarının Osmanlı topraklarında ticaret yapmaları, Sultanın onlara kapitülasyon ihsanı ile mümkündü.² Tabii kapitülasyonların sadece dost ülkelere verilen ticaret imtiyazları olduğunu ilave etmemiz gerekiyor. Cenevizlilere 1352'de verilen ilk kapitülasyonlardan sonra Venedik, Floransa ve Dubrovnik tüccarına ticaret imtiyazı verilmişti. İlk genel kapitülasyonlar ise 1569'da Fransa'ya, ardından 1583'de İngiltere'ye verilmişti. Hollan-

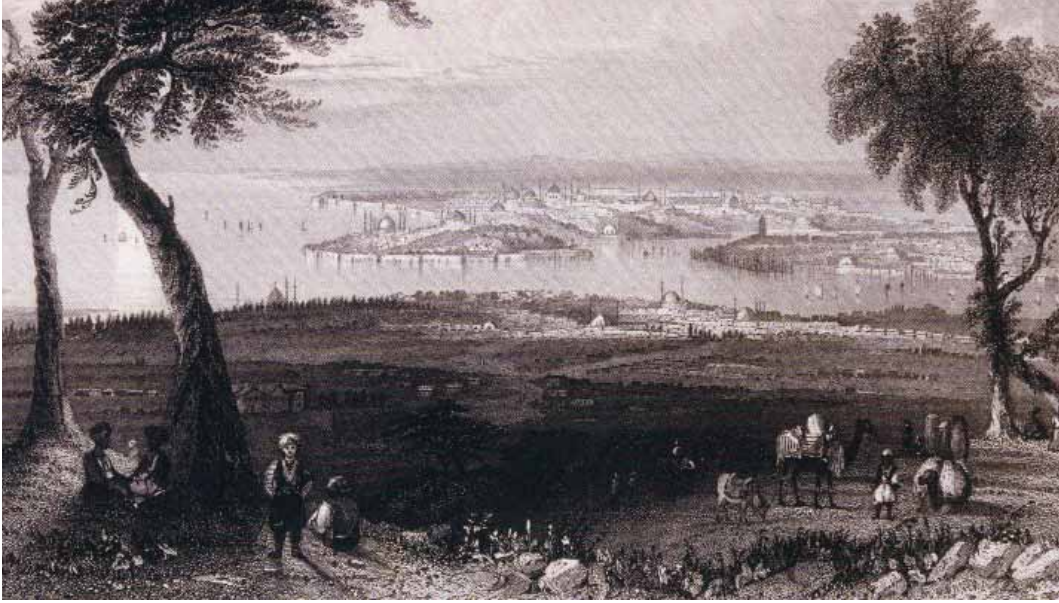
da'nın bu ülkelerle ticarî rekabette başarı sağlamak için mutlaka Levant pazarına girmesi gerekiyordu. Yine hatırlamamız gerekiyor ki, o sırada bu yeni devleti henüz hiçbir devlet diplomatik olarak tanımış değildi. Bu yüzden Osmanlı padişahından alınacak kapitülasyonlar hem Hollanda tüccarına tüm Levant pazarını açacak, hem de tüm Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar ve Ortadoğu'nun en güçlü devleti tarafından diplomatik tanınma sağlayacaktı. O devirde Levant ticareti o kadar kârlıydı ki, XVII. asır başlarında Londra'da "Türkiye tüccarı" demek milyoner olmakla eşanlamlıydı.³

İspanya ile mütarekenin imzalanmasının hemen ardından Staten Generaal'in 1610 yılında Osmanlı devleti nezdinde yaptığı teşebbüs biraz gecikmeli de olsa cevap buldu. İstanbul'dan gelen cevapla birlikte Sultandan kapitülasyonlar alma ihtimali büyük bir coşkuyla karşılandı. Bunun üzerine Staten Generaal 15 Temmuz 1611 günü Bâb-ı Ali nezdinde mukim bir elçi göndermenin faydalı olacağı kararını aldı. Bunun üzerine Cornelis Haga İstanbul'a elçi olarak gönderildi. Haga riyâsetindeki heyet 17 mart 1612 günü İstanbul'a ulaştı.⁴

Hollanda elçilik heyetinin İstanbul'a gelişinden önce Kaptan-ı Derya Halil Paşa İstanbul'daki mukim corpsdiplomatieque nezdinde bazı temaslarda bulundu. Bu sırada İstanbul'da görevli olan diplomatlar, Venedik balyosu Simon Contarini, İngiliz elçisi Paul Pindar ve yeni görevlendirilen Fransız elçisi Sancy idi. Bu görüşmelerde Halil Paşa onlara United Provinces⁵ (Birleşik Vilâyetler) ile Bâb-ı Âli'nin resmî münasebetler kurmakta eskisi kadar istekli olmadığı intibamı vermişti. Venedik balyosu Simon Contarini'nin raporuna göre, İngiliz elçisi ile yaptığı istişarede, Kaptan-ı Derya artık Hollanda ile ittifak kurmanın siyâseten zararlı olduğuna inanıyordu. Dahası, Fransız elçisi Baron Achille De Harley Sancy'nin gelişiyile, yeni müttefikler aramaktansa, eski dostlarla ilişkileri pekiştirmeyi padişaha tavsiye etme kararı almıştı.⁶ Daha sonraki gelişmeler, Halil Paşa'nın İstanbul'daki mukim elçileri tedirgin edip onların muhalefetlerine karşı bir tedbir olarak böyle bir tavır sergilediğini gösterecektir. Cornelis Haga ise yola çıktığından beri, İspanyolları tedirgin etmemek için, misyonunun Osmanlı devleti ile ittifak kurmakla alakası olmayıp Osmanlı topraklarında tutulan Hollandalı esirleri kurtarmakla sınırlı olduğu haberlerini yayıyordu.

Cornelis Haga İstanbul'a gelir gelmez, Halil Paşa, deyim yerindeyse onu hemen himayesine almıştır. Gerçi artık Kaptan-ı Derya değildir, yerine daha sonra Sadrazamlık da yapacak olan Damad Mehmed Paşa getirilmiştir. Fakat Halil Paşa Divan-ı hümayunda etkin bir vezir olarak kalmıştır. Zaten 1613 sonlarında da tekrar Kaptan-ı Deryalığa geçecektir. Bu sırada Sadrazam olan Nasuh Paşa İran seferine serdarlıkla gönderildiğinden Damad Mehmed Paşa sadaret kaymakamlığını yürütmektedir. Halil Paşa, gelir gelmez Haga'ya kendi tercümanı Paul Antonio Bon'u göndererek onun aleyhine kordiplomatığın İstanbul'da çevirdiği entrikalardan haberdar etmiştir.⁷

Aradan geçen süre içinde Cornelis Haga işinin hiç de sandığı kadar kolay olmadığını anlayacaktır. Üç gün sonra baş başa görüştüklerinde Halil Paşa onu Fransız ve Venedik elçilerinin faaliyetlerinden haberdar etmiştir. Padişahın Haga'yı huzura kabulünü ve muhtemel bir kapitülasyon ihsanını engellemek için 10 000

Bulgurlu tepesi'nden Üsküdar ve İstanbul

altın rüşvet dağıtmayı vadetmişlerdir. Bu durumu aşmak için Halil Paşa destek vermekle kalmaz, Haga'ya bazı pratik tavsiyelerde de bulunur.⁸ Kaptan-ı Deryalık yapan Halil Paşa İspanya tehdidine karşı, yükselen Hollanda denizciliğinin farkında olduğundan ne pahasına olursa olsun Hollanda ile siyasi münasebetler kurmanın faydasına inanmaktadır. Bu yüzden Bâb-ı Âli nezdine gönderilen bir yabancı elçinin uyması gereken teamülleri ona açıkça anlatır.

Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir yabancı büyükelçi padişaha getireceği ağır hediyelerden başka Sadrazama, Kubbe vezirlerine, Yeniçeri Ağasına ve Şeyhülislama da pişkeş çekmek zorundadır. Bunun karşılığında kendisi de getirdiği hediyelere mümâsil bir karşılama görerek hil'atlar giyer ve talep ettiği hususlar dikkate alınır.⁹ Getirdiği hediyeler dostluğun ve sadakatın bir simgesi sayılırdı. Hele ilk defa gelen bir elçinin, padişahın dostluğunu kazanması için bu hususları daha fazla dikkate alması beklenirdi. Durumu Haga'ya anlatan Halil Paşa, eğer Sultanın huzuruna kabul edilmeyi istiyorsa bu hediyeleri mutlaka dağıtmasını tavsiye etti. Haga ise Hollanda'dan getirdiği hediyelerden başka bir şey vermeye yetkili olmadığını söylüyordu. İstanbul'da mukim Fransız, İngiliz ve Venedik elçilerinin entrikalarını boşa çıkarmak gayretiyle Halil Paşa Haga'ya vezirlere dağıtması için kendi kesesinden 3000 altın borç verdi.¹⁰

Haga, Halil Paşa'nın desteğiyle İstanbul'da üst düzey yetkililerle görüşmeye başlar. 23 Mart'ta Kaymakam Damad Mehmed Paşa kendisini huzura alır. Haga ertesi gün de diğer vezirlerle görüşür. Vezirler Haga'yı Fransız, İngiliz ve Venedik elçilerinin aleyhte propagandalarından haberdar ederler. İlk taarruz Venedik balyosu ile Fransız elçisinden gelir. O gün Kızlarağası vasıtasıyla Sultan I. Ahmed'e ulaştırdıkları bir arzuhalde Hollanda'ya verilmesi muhtemel kapitulas-

yonların Osmanlı devletine ne kadar zararlı olacağını savunurlar. Bir sonraki gün Haga Şeyhülislam Hocaîade Mehmed¹¹ Efendi'yi ziyaret eder. O da kendisine hüsn-i kabul gösterir. Bu Haga için müspet bir puandır, çünkü yabancı bir devlete kapitülasyonların verilmesinde Şeyhülislam'ın rolü önem arzeder.¹²

İstanbul'a gelişinin üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra, Haga herhangi bir diplomatik ilerlemenin olmayışından endişelenmeye başlar. Mamafih, İstanbul'da bu gibi meselelerde kendisine danışılan ve sözü dinlenen ruhânî bir otorite vardır: Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî. Halil Paşa, Şeyhin müridi olduğundan bütün meselelerinde ona sorup fikrini almaktadır. Sefere hangi gün çıkılacağına bile onun tavsiyesiyle hareket edilmektedir.¹³ 25 Nisan'da Halil Paşa, Haga'yı alıp Üsküdar'a götürür ve dergâhında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin elini öptürür. Görüşmede, Haga'nın saygılı ve hürmetkâr tutumunu beğenen Hüdâyî, Hollanda tüccarına kapitülasyonların verileceğine dair teminat verir. Üstelik diğer elçilerin takındıkları düşmanca tutuma karşı Haga'yı desteklediğini açıkça belli eder. Bundan sonra Haga vezir Halil Paşa'dan başka iki ruhânî otoriteden destek alır: Şeyhülislam Hocaîade Mehmed Efendi ve Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî.¹⁴

Haga Şeyhle görüşmesinin semeresini derhal alır. İki gün sonra öğle vakti gelen haberde, Kaymakam Mehmed Paşa'nın Sultan I. Ahmed'e, Haga'yla 29 Nisan günü Üsküdar sarayında huzura kabul etmesini tavsiye ettiği haberini alır. Bu haber Haga'yı tam manasıyla şoke eder. Haga'nın Üsküdar Sarayı'nda kabul edilmesi onu States Generaal'den mektup getiren alelâde bir kurye durumuna düşürecektir. Haga'nın misyonu ise Sultan'dan Hollanda tüccarı için müsait şartlarda bir kapitülasyon almaktır. Böylece ona cephe alan kordiplomatik büyük bir zafer kazanacağına benzemektedir. Bâb-ı Âli'de vaziyetin bu kadar çabuk değişebildiğini görmek Haga'yı oldukça şaşırtır. Padişahın huzuruna Topkapı Sarayı'nda Galebe Divan¹⁵ protokolü ile kabul edilmeyi sağlamak için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Sultan I. Ahmed hâlâ Üsküdar Sarayı'ndan dönmemişti. Bir yandan Kordiplomatik onun aleyhine her türlü faaliyete devam ediyordu. Haga artık tam ümidini kaybetmek üzereyken vezir Halil Paşa, Defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa, Vezir Davud Paşa ve Kaptan-ı Derya Kara Mehmed Paşa'nın desteğiyle Kaymakam Hadım Mehmed Paşa'yı 1 Mayıs 1612 günü Haga'yı Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkartmaya ikna ettiler.¹⁶ Hollanda elçisi bu gelişmelerin ardından huzura çıkıp Latince olarak padişaha hitabesini okudu ve hediyelerini arzetti. Sultan da Haga'nın tavr ü vakarını beğendiğinden kendisine hil'atler giydirildi. Nasıl Azîz Mahmud Hüdâyî Haga'nın huzura kabulünde anahtar rolü oynadıysa, müsait şartlarda ticaret imtiyazları sağlamak için de Şeyhülislamın fikhen muvafakatı gerekiyordu. Bu nedenle Haga 16 Mayıs'ta Hocaîade Mehmed Efendi'yi ziyaret etti. Çok geçmeden de kendisine Divan'dan Hollanda kapitülasyonları verildi.¹⁷ Haga misyonunun kapitülasyon almakla sınırlı olduğunu düşünüyor ve bunu temin eder etmez de Hollanda'ya dönmeyi planlıyordu. Fakat onun kısa süreliğine geldiği elçiliği 27 sene sürecek ve ancak 1638 yılında Sultan IV. Murad'dan ülkesine dönme izni alabilecektir.¹⁸

Hollanda'ya kapitülasyon verilerek Katolik ligaya karşı Hristiyan dünyadan bir dost ülke daha kazanılmış olunuyordu. Mamafih, geçen zaman içinde Hollanda'nın Devlet-i Aliyye'ye ticaretten başka bir faydası olmamakla birlikte, dostluğun sürdürülmesi bir raporda şu ibarelerle savunulmaktadır:

İngiltere ve Felemenk ile dahî dostluk tutmak gerektir; dâd u sitâd ve ticaret için devlete elzemdir; gerçi ticaretden gayri mezbûrânın devlet-i hümayuna faydaları yokdur; ammâ adâvetde zarar edebilürler; zirâ mezbûrân her dâim Nemçe imparatoru ile dostlukda ve ittifak üzere bulunmalarıyla yine güçlü Fransıza mukâbil durabildiler. Ammâ anlardan birisi heman ayrıldığı gibi kalanları bir şeye kâdir değildir; ol ecilden Nemçe'den ilerü İngiltere ve Felemenk'in hatırın gözetmeğe der-i Devlet-i Aliyye'ye mâkul ve nâfidür.¹⁹

Haga İstanbul'a geldiği sırada İran harplerinin ikinci safhası sürmekteydi. Kuyucu Murad Paşa İran seferinde iken taraflar arasında bir üstünlük sağlanamadığından, ertesi yıl yeni bir sefer planlarken 5 Ağustos 1611'de vefat etti. Yerine Nasuh Paşa Veziriazam ve Şark seferine serdar tayin edildi. Şahın sulha meyletmesi ile elçiler teatisinden sonra Nasuh Paşa İran sefaret heyeti ile İstanbul'a döndü.²⁰ Cornelis Haga'nın İstanbul'a gelişi ve Hollanda kapitülasyonlarının ihşanı, Nasuh Paşa'nın yokluğunda gerçekleştiği için, Nasuh Paşa seferden döner dönmez kapitülasyonların iptalini istedi. İstanbul'da mevcut kordiplomatik de Hollanda kapitülasyonlarının iptali için Nasuh Paşa'dan meded umuyorlardı. Halil Paşa, eğer Haga bu şartlar altında İstanbul'dan ayrılacak olursa, arkasından çevrilecek entrikalar sonucu kapitülasyonların iptali ihtimaline karşı Haga'nın bir süre daha kalmasını istedi. Haga Nasuh Paşa'yı geldiği gün diğer Paşalarla beraber çadırında ziyaret etmişti. Fakat ilerleyen günlerde Nasuh Paşa'nın Hollanda tüccarına karşı ilgisizliği devam etti. Bu hususta Halil Paşa şahsen imparatorluğun çeşitli yerlerindeki Beylerbeyilere mektuplar yazarak Hollanda tüccarına her türlü kolaylığın sağlanmasını rica edecektir.²¹ Çok geçmeden de Akdeniz'in bütün büyük limanlarında Hollanda konsoloslukları açılır. Bu durumda bağımsız Hollanda devletini dünyada ilk tanıyan devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu kaydetmemiz gerekiyor.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin İran Elçisine Karşı Tutumu

Osmanlı Devletini bu devirde uzun süre uğraştıran meselelerden birisi de 1578-1590 arasındaki İran harpleridir. 1571 İnebahtı felaketinden 2 yıl sonra Bâb-ı Âli Venedik'i Mukaddes İttifak'dan ayırmayı başararak müstakil barış andlaşması imzaladı. Ardından Tunus'u İspanyollardan geri almayı başardı (1574). Bu sırada Hollanda'daki isyancılara karşı durum iyiye gitmediğinden, iki cephede birden savaşı sürdürmek istemeyen İspanyollar Bâb-ı Âli ile mütareke imzalamak için gizlice bir temsilcisini İstanbul'a göndermişlerdi. II. Philip 1574'de Tunus'da çarpışırken yaralanan ve bir gözünü kaybedip esir düşen, 1576'da Ragusalı bir tüccar tarafından fidye mukabili kurtarılan Milano'lu bir şövalye olan Giovanni Margliani'yi İstanbul'a gönderir. Margliani, diğer diplomatlardan adeta saklanarak gizlice hareket etmektedir. Muhakkak ki, Türklerden barış iste-

III Murat'ın İran elçilerini kabulünü gösteren minyatür

mek, Katolik Majeste için Hristiyan dünyaya izah edemeyeceği bir zayıflık ifadesidir. Margliani ile barış müzakeresi yapmak, bir bakıma Bâb-ı Âli için de kendi diplomatik teamüllerinin çığnenmesi demektir. Osmanlı hükümeti ancak ağır hediyelerle birlikte gelen büyükelçi statüsünde birini muhatap alır.²² Halbuki o sene her iki tarafın da acelesi vardı ve müzakerelerin ilkbahardan önce sonuçlanması gerekiyordu. Nihâyet 7 Şubat 1578 tarihini taşıyan bir belge ile, Paşa Osmanlı donanmasının o yıl Akdeniz'e açılmayacağı sözünü verir.²³ 1576'da ölen İran Şâhı Tahmasb'ın 12 oğlu vardı. Ölümünün hemen ardından Haydar tahta çıkarılmışsa da çok geçmeden II. İsmail onun yerini aldı. Kardeşlerini ve ileri gelen devlet adamlarının öldürten İsmail, 1555 andlaşmasından beri Osmanlı devleti ile süregelen barış siyaseti bozdu. Doğu'daki Kürd beylerini çeşitli vaadlerle kendi tarafına çekmeye başlayınca ilişkiler gerginleşti. İsmail'in 1,5 sene içinde ölmesi üzerine yeniden taht kavgaları başladı. Van Beylerbeyinin karışıklıktan faydalanılması doğrutusundaki raporlarına istinaden, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen, diğer Osmanlı vezirleri İran'a savaş açılmasına karar verdiler. İlk yıllarda aşiretlerin birbiriyle uğraşmasını fırsat bilen Osmanlı orduları İran'da kolaylıkla ilerliyorlardı. Tebriz'i alıp Kafkasya içlerinde ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, alınan yerleri muhafaza için her sene muazzam masraflarla seferleri tekrar etmek durumunda kalıyordu. Beklenenden çok uzun süren savaşlar sonunda, İran'la ancak 12 yıl sonra barış imzalanabilmiştir.²⁴

Azîz Mahmud Hüdâyî Ferhad Paşa'nın 1586 yılında ikinci defa Tebriz üzerine serdarlığında yaptığı sefere de katılmıştır.²⁵ Doğuda dağlık arazide yapılan seferin zorlukları ve İran'ın arzettiği tehlikeye yakından vâkıf olduğu söylenebilir.

Hele Safevî İran'ın Doğu Anadolu'daki Türkmenlerle ittifak halinde dinî bakımdan yarattığı tehlikenin farkında olan Hüdâyî, askerî ve diplomatik tedbirler alınmasının ısrarla üzerinde durur. Tebriz'i İran muhasarasından kurtarmaya giden Ferhad Paşa'nın kazandığı başarı üzerine Veliahd Hamza Mirza Osmanlı devleti ile sulh yapmaya ve küçük oğlu Haydar Mirza'yı da musâlaha hususundaki samimiyetinin delili olarak İstanbul'a göndermeye razı olmuştu. Ferhad Paşa da Çaşnigir Veli Ağa'yı sulh şartlarını müzakere ve şehzadeyi almak üzere Karabağ'a göndermişken, Hamza Mirza, mahbûbu Hüdaverdi'nin hançeriyle katlandı.²⁶ Birkaç ay sonra Abbas Mirza'nın İran tahtına cülûsu²⁷ üzerine olaylar farklı bir hal aldı. Barışa karşı olan Abbas, sulh taraftarı emirleri de katledince, musalaha yolu birkaç sene daha kapanmış oldu.²⁸

Mamafih, Şah Abbas, istediği neticeyi alamayıp Osmanlı ordusunun ardarda zaferler kazanıp Gence'yi de fethi haberi üzerine sulha mani olan Mürşid Kulu Han'ı öldürttü. Kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı rehin olarak İstanbul'a göndermeyi taahhüd eden mektuplarla barış imzalamayı kabul etti. Ferhad Paşa o sene kışlamak üzere Erzurum'a çekilmişti. Haydar Mirza'nın geldiğini bildirince, kışın şiddetine bakmadan derhal İstanbul'a gelmesi emredildi. Ferhad Paşa yanında şehzade ve elçi Mehdi Kulu Han olduğu halde Ocak 1590'da İstanbul'a döndü. Hoca Sadeddin Efendi'nin kaleminden çıkan sulh ahdnâmesi 12 sene süren harpleri sona erdirmiş oldu.²⁹

Sulh şartları arasında askerî ve siyasî meselelerin yanı sıra dinî hususların da zikredilmesi dikkat çeker. Hazret-i peygamberin ashâbı ve halifeleri hakkında şetmin yasaklanması, İran Sünnîlerine karşı nefret telkin edilmemesi bunlar arasındadır. Azîz Mahmud Hüdâyî de Osmanlı'dan yardım isteyen ve Sünnî olan Gilan hakimlerinin desteklenmesine büyük önem veriyordu. Aksi takdirde İran nüfuzu altına düşecek olan Gilan halkının Safevîliği kabûle zorlanacaklarını bildiriyordu. Bu durumu İran'la akdedilen İstanbul musalahası esnasında Sultan II. Murad'a yazdığı mektupta açıkça görmek mümkündür. Filhakîka sulhun imzalanmasından kısa bir süre sonra Şah Abbas bölgeyi hakimiyeti altına alarak halka Şi'îliği kabul ettirmiştir.³⁰ Şeyh mektubunda o bölgedeki mektubu kısaca özetledikten sonra İran elçisine verilecek cevap hususunda telkinlerde bulunmakta, hatta alınacak fetva suretinin elçiye gösterilerek Gilan'ın Osmanlı himayesinde olmasının dinî bir vecibe olduğunun hatırlatılmasını talep etmektedir. Kendisinin de Tebriz seferine katıldığını hatırlatarak, İranlılara asla güvenilmeyeceğini, fırsat bulduklarında derhal sulhu bozacaklarının muhakkak olduğunu ifade edip onları Firavunlara benzeterak ona göre tedbir alınmasını tembihlemektedir.³¹

Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bizzat İran seferine gidip oradaki ahvâle vâkîf olması, ardından İran tarafının barış istemeye mecbur kalıp İstanbul'a geldiğinde padişaha izlenecek diplomatik stratejiyi bir anlamda empoze etmesi dikkat çekicidir. İran elçisine verilecek ahidnâme metnini bizzat Hoca Sadeddin Efendi'nin kaleme alması, aradaki mezhep farklılığının diplomatik ilişkilere yansması bakımında önem taşır. İki ruhânî otorite, tabiri câizse, İran ile olan ilişkileri yönlendirmede son derece istekli ve etkilidir.

Hüdâyî'nin Batı ile Olan Meselelerdeki Hassasiyeti

1578-90 arasındaki İran harplerinin yorgunluğu atılmadan, uzun yıllar sürecek olan Avusturya harplerinin içine düşülmüştür. Osmanlı orduları, beklemediği bu harpler karşısında bütün devlet mekanizmasının düzenini kaybetmiş, üstelik Anadolu'nun asayışı bozulmuş ve Celali eşkıyası hakim olmuştu. Azîz Mahmud Hüdâyî durumun vahametinin farkında olduğundan hem artan Lehistan tehlikesine, hem de Rusya'nın güçlenmesine karşı devamlı olarak devlet ricalini ikaz etmiştir. Artan batı tehlikesine karşı bilhassa donanmanın güçlendirilmesi Hüdâyî'nin önem verdiği hususlardandır. Şark seferleriyle devletin çok fazla meşgul olmasından dolayı batının ihmâl edildiğini mektuplarında sürekli belirtir. Ayrıca Malta şövalyelerinin hacca giden gemileri vurması ve hac yollarının güvenliğine hâlel gelmesi Hüdâyî'nin önem verdiği hususlar arasındadır. Diplomatik meselelerdeki Azîz Mahmud Hüdâyî unsuru, bu dönem için Hoca Sadeddin Efendi ile birlikte ele alınmalı ve onların hem padişah, hem de devlet ricali nezdindeki nüfuzları gözardı edilmemelidir.

Ek: 1) Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan III. Murad'a Mektubu³² Tezkîre-i Azîz -kuddise sırruhû-

Sa'âdetlü ve mürüvvetlü padişahım, **zenâdika ve Kızılbaş, her dâim gitmeye başlarından taş.** Gilânî, Sünnîler iken bizim reâyâmızdır ve nev-gîrimizdir deyu mukaddemâ olduğu gibi ve ettiklerin etmek isterler imiş. Gilan'ın Kızılbaş için tabî olması, Benî İsrâil'in ferâineye tâbî ve reâyâ olması gibidir. Ol zenâdika kuvveti ve kudreti ve kesreti zamanında haber verirler idi. Benî İsrâil gibi Sultan Murad cemî'-i muradına ergöre, Rabbü'l-ibâd Musa'sı Harun. Ferhâd ile zenâdika-i Kızılbaş ferâinesin kâm ü kal' etdikden sonra kullarınız Gilânî, Benî İsrâilî bakıyye kalan kıbtî çingenine reâyâ olmak ve anun eli altında zebûn ve zaîf olmak revâ değildir. Allah tebâreke ve te'âlâya ve rasûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve selem ve sâir resûle hoş gelmez. Sizler a'lâmsınız ve efhemsiniz. Ve hâlâ Gilan sizlere gelüb böyle istimdâd ve istigâse etdiklerine esgâ buyurub ve kabûl edüb riâyet ve nazar-i inâyet olmak gerekdür. Ve eğer Kızılbaş bakıyyesi kıbtîleri, "biz sizün ile musâlaha etdük, siz aradan çıkun, biz anlar ile ne edersek ederüz" derler ise, siz cevap verinüz; zira sizler padişah-i İslamsınız; melce'-i âmm ü hass ve cümle-i âlemsiniz, Harameyn padişahısınız; Gilan Benî İsrâilî Müslümanlardır. Sizler sa'âdetimizden ferâine kıbtîsi bakıyyesi çingeninden ve onların ağıl ve çingeninden halâs için sığınagele ve istimdâd ve istigâse ve himâye lazım.

Kızılbaş çingenine şöyle cevâb verilsin ki -ve fetvâ-yı şerîf de oluna- bu makûlelerde biz anlara istigâse ve iânet lazım mıdır ve etmek isek vebâl-i azîm olur mu? deyu fetvâ vereler. Ve fetvâyı anlara gösterüb, işte Gilan halkı Sünnîlerdir; sizler zındıklar ve kıbtîlersiz; evvel anlara taslîtiniz zarûrî idi ve Şer'î değildi. Şimdi zarûret ref' olundu. Ol Sünnîlere zulm ü ta'addî ve tazyîk etmek istersiz

ve anlar bizden isterler ise muktezâ-yı Şer'-i şerîf üzere biz anlara iânet ve igâset ederiz. Etmemeğe kâdir değiliz. İmdî sizlere lâzım olan oldur ki, çün ki bizler mutîyiz dersiniz, bize itâatiniz sıdkına alâmet ol Sünnîleri rencîde etmemek. Anlar da tav'an bize geldi, teslîme ve itaat etdiler. Hamle mutedil ve muntazamü'l-hâl olalım, rızâ-yı Hakk üzerine meşgûl ve mukayyed olalım deyu cevâb verirlerse anlar da muzdarr olub ol Sünnîleri rencîde etmezler. Cümle Gilan halkı reâyânız olub hâlisen ve sâdıkan duâcılarınız olur. Ve Kızılbaş da zebûn olub sizlere münkâd ve mutî' olurlar.

Ve sa'âdetlü padişahım, domuzun kuyruğunu kesmek ile koyun olmaz. Kızılbaş zenâdıkası Müslüman olmaz. Adâvet-i kadîme gulûbundan gitmez. Fırsat esîrleridir. Sizler ile sulhları zarûridir. zarûret ref' olunsa Allâhü te'âlâ hıfz u himâyet eyleye, gine tuğyânları mukarrerdir. Sizler ile sulh edüb bu cânibi seddedüb ve öte cânibde olan Sünnîlere birer birer mübâşerete edüb tedrîc ile kudret ve kuvvetlenüb ba'dehû Berriyye'de muânede ve muârazası olmak ihtimali aslâ ve kat'â ref' olunmaz. İmdî Gilan halkı kullarınıza merhamet ve riâyet ve himâyet ve muvâfakat edüb anları da taht-i tasarrufunuza alın. Feth-i cedîddir ve kol ve kanattır. Dâim Kızılbaş ferânesi kibtîsi çingeneleri gibi ve çingenelerden hilâfın bulmayub ifsâd ü izlâlden ârî olub ilâ yevmi'l-kıyâm ümmet-i Muhammet ve ibâdullahı hıfz u hırâset ve savn u sıyânet ve himâyet etmiş olursunuz.

Padişahım ma'zûr buyurasız, gerçi edeb değildir, sizler sa'âdetimiz a'lemsiniz; bu duâcınız da Rumelinde iken ve bunda geldikten sonra fakr ile ziyâde mukayyed olub çok belâ çekmişizdir. Hattâ Adil Giray Han Kızılbaş'a tutsak olduğunda ve şehîd etdiklerinde ben duâcınız kemâl-i takayyüdümden ve teveccühümüzdüden ol inkisâr eseriyle münkesir olub baba da mevt mertebesinde marîz olub göçle ref' etdük. Ferhad kulunuz Tebriz'e girdiği vakt bilece bulunduk idi. Dahî gayrılarında nice haller olmuşdur, bu kadar olmuş iken ihmâl olunmaya. Ve's-selâmü ale'd-devâm.

Ek 2) Üsküdar Sarayı

Bilindiği üzere padişahların bugünkü Topkapı Sarayı'ndan başka İstanbul'da üç sarayları daha vardı. Birincisi Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra ilk olarak yaptırdığı ve Eski Saray olarak bilinen saraydır. Daha sonra çok fazla ahali içinde kaldığı ve güvenliği de yetersiz olduğu için bugünkü Topkapı Sarayı'nı yaptırmış ve hükümet merkezini oraya taşımıştır. İlk sarayın adı Eski Saray olarak kalmıştı. Ölen yahut tahttan indirilen padişahların haremi buraya nakledilirdi. Diğer bir saray Beşiktaş Sarayı'dır. Bilhassa yaz aylarında havası mutedil ve rutubeti az olur diye padişahlar Beşiktaş Sarayı'na taşınır ve yazı orada geçirirlerdi. Sultan Abdülmecid zamanında hayli eskiyen ve zaten basit ve küçük olan bu saray yıktırılıp önü de Boğaz'a doğru biraz doldurularak şimdiki Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir. Bu sırada artık yazlık saray olmaktan çıkıp padişahların sürekli oturdukları devlet merkezi haline gelmiştir.

Padişahların yazı geçirmek için kullandıkları diğer bir mekan ise Üsküdar Sarayı'dır. Bilhassa doğuya sefere giden orduyu seyretmek ve hazırlıkları yerinde

görmek için kullanılan Üsküdar Sarayı ilk olarak I. Ahmed zamanında yaptırılmıştır. Bu saray oldukça basit sayılabilecek bir yapıydı. IV. Murad Revan seferinden döndükten sonra burada ilave bir köşk yaptırmıştır. Padişahlar diğer saraylar gibi buraya da yaz mevsimlerinde gelirlerdi. Fakat kaynaklar XVIII. yüzyıldan itibaren, Kavak sarayı olarak bilinen Üsküdar sarayının terk edilmeye yüz tuttuğunu ifade ediyorlar. Saraydan bugün sadece otobüs terminali ve mevcut arabalı vapur iskelesinin bulunduğu bölgeye adını veren ve sarayın harem kısmından mülhem Harem adı kalmıştır.

Seyahatnamelerde ve İstanbul tarihini yazan gayr-i Müslimlerin eserlerinde buradaki saraya ait bazı kayıtlar vardır.³³ Kavaksarayı'nın bazı gravürleri de günümüze kadar ulaşmıştır.³⁴ Sarayın yıkılıp kışla yapılmasına dair önemli bir kayda da bir süre önce yayınlanan bir günlükte rastlanmaktadır. Buna göre artık harab olmaya yüz tutan Kavak sarayını yıktırıp, 23 Temmuz 1800 tarihinde III. Selim Nizâm-ı Cedid askerlerine kışla olmak üzere inşaata başlatmıştır. Fakat bu ahşap kışla II. Mahmud'un tahta cülusu günü Yeniçeriler tarafından yakıldığından arsası uzun zaman arsası boş kalmış ve çok sonraları yerine bugünkü Selimiye Kışlası inşa ettirilmiştir. Üsküdar Sarayı'nın yıktırılması tarihlerde şöyle geçer:

Tarih-i Kışla-yı Cedîd der-Üsküdar

Harem İskelesi'nde Sultan Murad'ın sarayını Nizâm-ı Cedîd kışlası olmak için irâde-i aliye-i şâhâne-i Selimî vâki olub, saray-ı mezbûr hedm olunub arsası üzerinde müceddeden bina olunacak Nizâm-ı Cedîd-in kışlasının temellerine ibtidâen bed' olunduğu işbu cerideye kayd şûd. Fî gurre-i Rebiülevvel sene 1215/23 Temmuz 1800.³⁵

Kışla-yı mezbûru Sultan Mahmud'un tahta cülûsu günü Yeniçeri tarafından ihrâk-ı binnâr edüb ve civârında olan dekâkîn ve hâneler cümlesi muhterik olub, bir sene hâlî ve muattal kalub badehû nısfî âhara bey' olunub arsası muattal kaldığı işbu cerideye kayd şûd. Sene 1223 / 1809.

DİPNOTLAR

¹ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı hakkındaki kapsamlı eserler için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul, 1982; Ziver Tezeren, Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, İstanbul, 1984; tebliğde incelenen ve diplomatik meseleler hakkındaki görüşlerinin de yer aldığı yazışmaları için bkz. Mustafa Salih Güven, Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1992.

² Halil İnalçık, "İmtiyâzât", Encyclopedia of Islam, 2. baskı, c. IV,.

³ Charles Wilson, The Transformation of Europe, 1558-1648, Berkeley & Los Angeles: Univ. Of California Press, 1976, s 135.

⁴ K. Heeringa, ed., Bronnen Tot De Geschiedenis Van Den Levantschen Handel, I, 's Gravenhage: Martinus Nijhof, 1910, s. 207.

⁵ Vereenigde Provinciën.

⁶ Calender of State Papers, Venice, XII, s 177.

⁷ K. Heeringa, ed., Levantschen Handel, I, s

⁸ Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610), Ankara: A.Ü. DTCF Tarih Enstitüsü Yay., 1953, s 116; Alexander De Groot, The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630, Leiden-İstanbul: 1978, s 107; J. H. Kramers, "The Netherlands and Turkey in the Golden Age", Analecta Orientalia, vol I, (Leiden: 1954), s 120.

⁹ Osmanlı diplomasisinde hediyelerin önemi ve diplomatik merasim için bkz. Halil İnalçık, "İmtiyâzât", Encyclopedia of Islam, 2. baskı, c III, Leiden: Brill, 1971, 1179-1189; Zarif Orgun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim", Tarih Vesikaları, c 1, (1942), 407-413; Mübahat Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalade Elçilerin Ağırlanması", Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara, 1989, s 199-231; Bülent Arı, 'Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period', Ottoman Diplomacy, içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, New York: Macmillan Palgrave, 2004, s. 36-65.

¹⁰ Hollanda Devlet Arşivi, Den Haag, ARA, Staten General, 1.01.08/12593.11 numarada kayıtlı Halil Paşa'nın Staten Generaal'e mektubunda bu durum "elçinüz, ben hâlâ ol cânibden getirdiğim pişkeşden gayri nesne vermeğe izin yokdur deyu cevap vermekle, maslahatınız ileri gelsün deyu bu muhibbinüz gayretinüz çeküb âhar kimesneye muhtâc etmeyüb arzunuzu sıyâneten, kendi yanımızdan masrafinuz için üç bin filori harc etmişizdür" sözleriyle açıklanır.

¹¹ Osmanlı bürokrasisinde ve Sultan nezdinde son derece etkili ve padişahın hocası olan Hoca Saadeddin Efendi'nin oğlu.

¹² Halil İnalçık, "İmtiyâzât", s. 1179.

¹³ Bu hususta Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Halil Paşa'ya gönderdiği bir mektup dikkat çekicidir: "Sefer-i hümayun tedârîki ile hâlinüz nicedür? İbtidâ-i sefere kağrı gün mübârekdir diye sual olunmuş. İnşallâhu teâlâ Cumâde'l-âhirenin Düşenbe günü yevm-i mübârekdir. Sıhhat ve selâmetle şürû oluna. Hazret-i melik-i ekber kemâl-i kereminden feth u nusretler müyesser eyleye", Aziz Mahmud Hüdâyî, Halil Paşa'ya Mektuplar, Üsküdar, Hacı Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâyî Efendi, No: 262, s. 3. Mektupların bir nüshasını tarafıma temin eden Gonca Baskıcı'ya bu vesileyle teşekkürü borç bilirim.

¹⁴ K. Heeringa, Levantschen Handel, s. 231.

¹⁵ İstanbul'a gelen büyükelçiler Sultanın huzuruna Galebe Divan denilen özel bir merasimle kabul edilirdi. Bunun için öncelikle senede 4 defa tekrar eden ve Yeniçerilere maaşlarının dağıtıldığı ulûfe günü seçilirdi. Binlerce Yeniçerinin ulûfelerini aldığı kalabalık merasim dolayısıyla gelen büyükelçi etkilenmeye çalışılırdı. Divan'da büyükelçiye ziyafet verilir, ardından Babüssaade'nin hemen ardındaki arz odasında huzura kabul edilir, orada hükümdarından getirdiği hediyeleri ve mektubu padişaha arzederdi.

¹⁶ K. Heeringa, De Eerste Gezant Bij De Verheven Porte, Utrecht: A. Oosthoek, 1917, s. 27-28.

¹⁷ Evâil-i Cemâziyelevvel 1021 / 2-11 Temmuz 1612 tarihli Hollanda kapitülasyonları 6 Temmuz günü Haga'ya teslim edildi. Bülent Arı, The First Dutch Ambassador in İstanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2003, s. 130.

¹⁸ Haga Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkabilmek için Kaymakam Hadım Mehmed Paşa'ya sunduğu arzuhâlinde bunun kolaylıkla halledilebileceğini zannediyordu: "Heman devletlu başımız için nâmemizü rikâb-ı hümayuna arz buyurub kalil ve kesir her ne ise getirdiğimiz pişkeşimizü kabûl edüb, nâmemizü yazub, ale't-ta'cîl kulunuzu gönderesiz inşallâhu teâlâ", Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc, No: 118, belge 168, s. 155.

¹⁹ "Bâb-ı Âli Nasıl Bir Siyaset Takip Etmelidir?" Stokholm Riksarkivet, Turcica. K. V. Zetterstéen's Vereichnis, I N 127'den nakleden Akdes Nimet Kurat, XII Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zaman Ait Metinler ve Vesikalar, İstanbul, 1943, s. 150.

²⁰ İran elçi heyeti 1 Şaban 1021 / 27 Eylül 1612'de İstanbul'a ulaştı. B. Kütükoğlu, *ibid.*, s. 278-279; Nasuh Paşa elçilerden bir hafta önce 20 Eylül 1612 günü gelmişti, K. Heeringa, *Levantschen Handel*, s. 282.

²¹ Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in İstanbul*, s. 154-156.

²² Bülent Arı, 'Early Ottoman Diplomacy: Ad hoc Period', *Ottoman Diplomacy, Conventional or Unconventional?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, London: Palgrave, 2004, s. 46.

²³ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Méditerranéen a L'époque de Philippe II*, tome 2, Paris: Librairie Armand Colin, 1966, s. 440.

²⁴ 1578'de başlayan İran savaşları 21 Mart 1590'da İstanbul'da imzalanan andlaşma ile sona erdi. Savaşın safhaları ve seyri için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara: TTK, 1951, s. 56-64; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 8-200.

²⁵ Ferhad Paşa'nın Tebriz üzerine bu ikinci serdarlığının teferruatı hakkında bkz. B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 164-170.

²⁶ 22 Zilhicce 994 / 4 Aralık 1586.

²⁷ Evâil-i Receb 995 / Mayıs 1587 sonları.

²⁸ B. Kütükoğlu, *ibid.*, s. 187.

²⁹ Bekir Kütükoğlu, *ibid.*, s. 194-200.

³⁰ Gilan'ın kısa tarihi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Gilan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, s. 68-69.

³¹ Mektubun tam metni için bk. Ek 1.

³² Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tezâkir, Kasıdecizâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, No 323, 52b-54a; Mektubun transkripsiyonu için ayrıca bk. Mustafa Salim Güven, *ibid.*, s. 59-61.

³³ C. C. Carbognano, 18. Yüzyılın Sonunda İstanbul, İstanbul: Eren, 1993, s. 90; G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, İstanbul: Eren, 2000, s. 85; P. Ğ. İnciciyan, 18. Asırda İstanbul, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976, s. 136; Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: Eren, 1988, s. 49.

³⁴ Gravür, Eward Lear (1853-56), Üsküdar Hatırası, haz. Kemal Kahraman, Ali Yeşildal, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2003, s. 14.

³⁵ Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul: TATAV, 2001, s. 212.